

Jaume Vicens i Vives i la Facultat de Geografia i Història

CARLES CARRERAS I VERDAGUER

Universitat de Barcelona
Reial Acadèmia de Bones Lletres

El 2010 va ser l'any Vicens; hi ha qui pensa, com sempre, que se n'ha arribat a parlar massa. Després del soroll mediàtic i dels actes oficials, però, quedarà sobretot la revisió crítica¹ i la reedició de moltes de les seves obres, que ja és prou bon balanç. La moda dels centenaris i de tota mena de celebracions cronològiques és probablement simplificadora i poc rigorosa, periodística (o mediàtica, com es diu avui, en què els barbarismes són a l'ordre del dia), però en una societat que es defineix pel caràcter efímer de les seves obres² i pel predomini de l'oblit,

1. L'autor va ser membre de la comissió organitzadora de l'homenatge i se'n sent coresponsable. Especialment, va organitzar un seminari sobre Vicens i la Geografia, les comunicacions del qual han estat publicades al *Boletín de la Real Sociedad Geográfica de Madrid* (2010), i ha publicat també una breu anàlisi a la revista *Recerques* (en premsa). Va participar la taula rodona que organitzà el Departament d'Història Moderna i que ha donat peu a aquesta publicació.

2. Marx i Engels definiren aquest caràcter dinàmic i canviant del sistema capitalista ja en el seu primerenc *Manifest del Partit Comunista* del 1848 («tot allò que és sòlid es desfà en l'aire», com destaca un famós assaig de Marshall Berman, del 1982). Però, encara abans, Goethe havia definit el mateix el 1809 en la seva novel·la *Les afinitats electives* [Eduard, un dels protagonistes, exclama: «És fins i tot lleig que avui en dia no es pugui aprendre res que durí tota la vida. Els nostres avis s'atenien a tot el que havien après en la seva joventut; en canvi, nosaltres, cada cinc anys, hem de re-

i també de la ignorància, aquest costum de celebrar els aniversaris és, almenys, un bon sistema mnemotècnic, que pot donar fruits saborosos en els llocs i en les persones més impensats.

En aquest cas, la primera cosa que em sembla necessari destacar és el fet que la meua generació (i no sabia com delimitar adequadament aquesta generació)³ es va formar a la mateixa facultat de Vicens, al mateix edifici, i amb els llibres de Vicens, tant els manuals com els seus assaigs, i, no cal dir-ho, amb els mapes muts de les dues editorials que sorgiren de la seva iniciativa. Ran de la celebració del centenari, però, va quedar ben palès que l'obra de Vicens havia desaparegut del tot de la formació, almenys de la dels geògrafs de la mateixa facultat. Entre la saturació del 2010 i l'oblit, bé hi ha d'haver una situació intermèdia, que cal cercar i preservar; a més, cada generació, fins i tot, cada persona, és la que ha de considerar què està superat i què no, i no és educativament correcte donar per superat allò que considerem només els professors, sense donar-ne moltes vegades ni la raó ni cap explicació. Els manuals de Vicens encara impressionen per la seva coherència i amplitud,⁴ però poden estar realment ja superats pel pas del temps i per les noves exigències educatives. No ho estan, però, val a dir-ho, per altres manuals posteriors, ja que el sistema tan esbiaixat d'avaluar la recerca universitària a Espanya gairebé ha desterrat del tot els manuals de la producció dels professors. Tampoc no estan superats els seus assaigs, tot i que la bibliografia posterior pugui haver avançat noves explicacions i nous arguments. Impressiona encara més la capacitat de Vicens

novar tot el nostre saber, si no ens volem trobar completament fora de la moda» (traducció de l'autor a partir de la versió italiana Mondadori, Milano, 1988, p. 35)].

3. Justament Vicens va desenvolupar l'aproximació generacional a la història, amb gran èxit en la historiografia local i amb poca acceptació per part dels seus hereus crítics (Carles CARRERAS, «Jaume Vicens Vives i la Geopolítica», *Boletín de la Real Sociedad Geográfica*, 2010; Carles CARRERAS, «Jaume Vicens Vives, geògraf», *Recerques*, en premsa).

4. L'autor ha analitzat sobretot el manual de geopolítica (CARRERAS, «Jaume Vicens Vives i la Geopolítica»; CARRERAS, «Jaume Vicens Vives, geògraf»).

de fer passar els continguts universitaris a la societat en general, a través de les institucions que va contribuir a crear i de les persones que va influenciar, de les quals n'és exemple emblemàtic qui fou tants anys president de la Generalitat de Catalunya, Jordi Pujol, el qual sabé transformar una part d'aquells continguts⁵ en un discurs polític coherent. És un excel·lent exemple de la tercera missió de la universitat de què avui tant es parla, moltes vegades ben innòcuament.

Per tal de fer front i d'avaluar aquest salt en el coneixement de l'obra de Vicens, el seminari que es va organitzar des de la Geografia va voler comptar amb representants de tres generacions diferents i successives: la que va conèixer i col·laborar amb Vicens (en aquest cas, dos protagonistes de luxe com Joaquín Bosque Maurel i Joan Vilà i Valentí), la que no el va conèixer personalment, però conegué i treballà la seva obra (Josep Maria Rabella i el mateix autor d'aquest article) i la dels que no van conèixer ni una cosa ni l'altra (Sergi Martínez Rigol i Sergio Moreno).⁶

No es tractava, però, ni es tracta tampoc aquí i ara, de recuperar Vicens, sinó d'aproximar-se a la seva obra per extreure'n algunes lliçons aprofitables per als que ensenyem encara Geografia o Història a la seva mateixa facultat. La taula rodona que origina aquests articles fou una primera ocasió per encetar un diàleg entre els dos col·lectius, un diàleg imprescindible i quasi sempre impossible. Amb l'objectiu de posar les bases d'aquest diàleg, aquestes reflexions s'orienten en tres direccions diferents.

La primera reflexió és aparentment formal, ja que es refereix al sentit que pot tenir ser catedràtic de la Facultat de Geografia i Història. L'autor va guanyar la seva càtedra de Geografia humana el 1986 i justament la plaça corresponia originalment a l'àrea de coneixement d'Història d'Amèrica i fou oferta per un dels deixebles més joves de Vi-

5. A través de Joan Vilà i Valentí, hem sabut que Jordi Pujol contractà classes a Vicens, com ho féu al mateix Vilà per informar-se del tema del comarcalisme català.

6. La ressenya del seminari al web de la Societat Catalana de Geografia que en féu el col·lega Pau Alegre, brillant i aguda com totes les que fa, dona compte d'aquest fet generacional. Com s'ha dit, els textos complets han estat publicats.

cens, Miquel Izard.⁷ Uns quants anys més tard, el 1997, es va publicar la tesi doctoral de Josep M. Muñoz Lloret, que havia dirigit el també catedràtic de la facultat, Rafael Aracil. La lectura del llibre va suposar una primera recuperació personal de l'obra i de la figura de Vicens, les quals, inadvertidament, havien anat desapareixent de les classes. El fet que en aquells moments funcionés un grup de recerca en temes urbans entorn de l'autor va suggerir la necessitat d'una lectura col·lectiva del llibre de Muñoz i un dels objectius era l'anàlisi i la comparació del treball d'un catedràtic a la facultat durant aquells quaranta anys passats. La veritat és que només un dels membres de l'equip va llegir el llibre i el debat no es va arribar a fer mai.

El que més destacava a la càtedra de Vicens potser eren els seminaris que organitzava amb els seus deixebles més propers. Vilà explica com en un d'aquests seminaris els va llegir l'original de la seva *Notícia de Catalunya*, un llibre que va publicar el 1954 i que va tenir un gran impacte.⁸ Una obra que va renovar la historiografia espanyola i que no conté ni una sola nota a peu de pàgina ni una citació bibliogràfica. Aquest és un fet que cal destacar; els historiadors basen totes les seves afirmacions en documentació localitzable i constatable, consignada en les notes a peu de plana o a final de l'obra, mentre que els geògrafs, en canvi, les basen en observacions i en estadístiques oficials, amb poc aparat erudit. Els historiadors fan moltes notes i el geògraf poques, per això la *Notícia de Catalunya* resulta una obra propera. En els treballs dels historiadors predomina la recerca de l'objectivitat i en els dels geògrafs, la subjectivitat.

Sigui per *auctoritas* o per *potestas*, o per ambdues coses alhora, Vicens i alguns dels seus col·legues catedràtics d'aleshores aconseguïen reunir grups de treball al seu voltant. En l'actualitat, la difuminació de les

7. Una altra càtedra del mateix departament fou oferta al professor d'Història Medieval, Antoni Riera.

8. Joan VILÀ VALENTÍ, «Jaume Vicens Vives. *Notícia de Catalunya*. El país i els catalans», en R. Torrents (coord.), *Deu testimonis del segle XX. Deu lliçons per al segle XXI*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2009, pp. 177-193.

jerarquies i l'individualisme general, juntament amb el «carrerisme» universitari, dificulten la formació de grups de treball i de recerca estables, almenys a les facultats de lletres. La càtedra, en el seu sentit etimològic de cadira, s'ha desprestigiada pel que tenia moltes vegades de burocràtic i funcional, ⁹ però la seva desaparició, que ha millorat la llibertat i la flexibilitat, no ha estat substituïda per cap altra institució. ¹⁰ El risc no és merament nominal, sinó de perdre aspectes més de contingut, que tenen en la llibertat de càtedra (fonament de l'autonomia universitària recollida en l'article vint de la Constitució espanyola del 1978) el seu major exponent, atacada avui a tot arreu com tot el conjunt de la universitat pública, així com l'existència de les escoles de pensament que són el nucli dur, sinó la raó de ser de les universitats.

Una segona reflexió gira entorn del valor de la cartografia tant per a l'ensenyament com per a la recerca historiogràfica. La tasca cartogràfica de Vicens ha estat analitzada a bastament, ¹¹ però el que s'ha perdut és la tradició que ell o el seu contemporani Alberto del Castillo, a la mateixa facultat, havien desplegat de considerar el mapa com una eina d'estudi i, alhora, d'estímul per a la recerca de noves explicacions. ¹² Els mapes eren per a Vicens una forma d'introduir i de mostrar i analitzar la sincronia dintre de la tradicional diacronia històrica; uns mapes que llavors dibuixava amb cura a mà i amb llapis de colors. Els mapes de Vicens, en els seus llibres i en els seus atles, manifesten sobretot una concepció que avui s'anomenaria georeferenciada dels fets històrics, tot indicant així que el territori no era casual en la seva explicació.

9. Es pot recordar en aquest sentit l'èxit que va tenir en mitjans universitaris joves la novel·la de Miguel Espinosa, *Escuela de mandarines*, el 1974.

10. Els investigadors principals dels projectes de recerca serien un intent de substitució, però solen ser canviants en el temps i discontinus en la feina i la denominació tampoc no és un gran què.

11. «II Homenaje a Jaime Vicens Vives» *Boletín de la Real Sociedad Geográfica*, tom CXLVI (2010), pp. 27-120.

12. Carles CARRERAS, Sergi MARTÍNEZ RIGOL, Sergio MORENO, «La cartografia temàtica a petita escala. El cas de l'Atlas de la diversitat», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* (2009).

Una tercera reflexió, finalment, sorgeix de l'interior mateix de la Geografia, i és a l'entorn de la contradicció entre les influències alemanyes i franceses de l'escola clàssica. L'historiador Vicens també n'és un bon exponent. Ell, per actitud i per disciplina, s'aproxima a l'escola francesa dels *Annales* també en Geografia, i tot el seu discurs científic i polític s'acosta molt a les posicions del que s'anomenà *possibilisme*, que posava l'èmfasi en la llibertat de la societat humana per adaptar-se o superar els condicionants del medi. En la seva incursió profunda, però, en la geopolítica, és la Geografia alemanya lògicament la que l'influeix de forma decisiva. El medi físic i els seus condicionants prenen un paper molt preponderant i, en denominar l'editorial que creà, ben significativament, li dona el nom de la muntanya més alta d'Espanya: el volcà Teide. Per a Vicens, però, no sembla haver-hi contradicció entre ambdues aproximacions i el seu podria ser un exemple per als professionals de la Geografia tan fragmentats en escoles i tendències. Més enllà de les dificultats idiomàtiques, que llavors afavorien clarament la llengua francesa, no s'han de perpetuar les conseqüències científiques de l'enfrontament que les dues potències europees mantingueren durant quasi cent anys entre el 1850 i el 1950.¹³ La Geografia, com totes les disciplines, es constitueix d'aportacions diverses que quasi mai tenen a veure amb cap mena de nacionalisme, sinó que cerquen l'horitzó internacional i integren les noves hipòtesis i teories vinguin d'on vinguin. No cal superar ni rebutjar res, sinó integrar cercant l'explicació més coherent dels problemes que estudia la disciplina, amb pragmatisme i amb consciència de la complexitat que caracteritza els estudis socials.

D'aquestes tres reflexions generals, poden extreure's unes primeres conclusions generals.

En primer lloc, una reivindicació del sentit de la càtedra, segurament trobant-li un altre nom de menor arrel medieval, però que permeti mantenir el funcionament de les escoles amb la seva dinàmica perpètua de

13. El desastre de Sedan per als francesos o els dos tractats de Versalles per als alemanys són ferides que no han de ser exportades fora de context.

tradicció i de canvi. Potser el senzill nom de *mestre* seria adequat de reivindicar, en el seu sentit etimològic de *magister*, el que està per sobre de tots, i no només de manera formal com es fa a les universitats mexicanes. Seria una manera de reclamar el parentiu amb altres nivells de l'educació dels quals la universitat no hauria de desvincular-se mai. En aquest sentit, potser seria ja hora de repensar la tan reiterada governança¹⁴ universitària en el sentit docent i educatiu.

En segon lloc, es tractaria d'obrir i de mantenir el diàleg intel·lectual entre historiadors i geògrafs, sobretot pel que fa a l'epistemologia i a la metodologia, tant de recerca com d'ensenyament. Les matèries que recíprocament s'han introduït als primers cursos dels graus de Geografia i d'Història de la facultat podrien ser un bon inici d'aquest diàleg. Els historiadors, en general, tendeixen a magnificar el paper del medi en les seves explicacions, mentre que els geògrafs ho fan amb la tecnologia. Reivindicar també el valor de la cartografia, renovada i facilitada avui per les noves tecnologies, tant per a l'ensenyament com per a la recerca, podria ser una estratègia conjunta d'ambdues disciplines. La dialèctica entre influències franceses i alemanyes en la Geografia clàssica, amb la lliçó pragmàtica de Vicens per sobre d'escoles i de política, podria afavorir un cert eclecticisme metodològic i una major universalització dels coneixements.

Totes aquestes reivindicacions i d'altres que se'n podrien derivar constitueixen sens dubte el millor homenatge al catedràtic de la nostra facultat, Jaume Vicens i Vives.

14. Es podria també canviar el nom de la *governança*, ja que els qui en parlen només volen canviar el govern de les universitats introduint controls externs. El que cal, en canvi, és pensar quines decisions cal prendre a les universitats i qui les ha de prendre i amb quin control democràtic, ja que la majoria no són econòmiques ni hi tenen gaire a veure.